

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

1

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

1

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio Universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

DARIUS S T A L I Ū N A S

RUSIJOS POLITIKA ŽYDŲ ATŽVILGIU XIX A.: ISTORIOGRAFINIS ASPEKTAS

Nei Lietuvos žydų, vadinamųjų litvakų, raidos, nei jų santykių su aplinkiniais XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje negalima visapusiškai suvokti neaptarus Rusijos valdžios politikos šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu. Tačiau iki šiol lietuvių historiografijoje toji tema, atrodo, nebus sulaukusi nė mažiausio dėmesio. Neblogai situaciją iliustruoja ir tas faktas, kad prieš kelerius metus buvo perspausdintas dar 1938 m. Vytauto Didžiojo universitete apgintas Abramo Giršovičiaus diplominis darbas apie žydų mokyklas XIX a. pirmojoje pusėje¹. Kitaip tariant, nuo to laiko į priekį nepasistūmėta. Tiesa, šios temos nebuvo galima apeiti rašant apibendrinančius, sintetinius darbus. Tik juose, deja, aptariant įvardytąją problemą, vadovautasi daugiau senokai rašytais, netgi atsitiktiniais istorikų veikalais. Susidaro įspūdis, kad vis dar didžiausias autoritetas tebėra aktyviai Rusijos žydų gyvenime XIX a. dalyvavusio Simono Dubnovo suformuluoti teiginiai.

Pasklaidžius Lietuvoje išleistas knygas, kuriose daugiau ar mažiau aptariama ši problema, atrodo, jog Rusijos valdžia kartais silpniau, kartais stipriau, tačiau nuosekliai diskriminavo žydus visą „ilgąjį“ XIX amžių². Be to, kartais susiduriame su teiginiais, kurių kilmę net ir sunku nuspėti. Štai Pranas Čepėnas rašo, jog „carinės Rusijos vyriausybė XIX amžiaus viduryje nustatė vietas, kuriose žydams buvo leidžiama gyventi, t. y. nustatė vadinamąją žydų gyvenamąją ribą“³. Iš tiesų nekyla

¹ A. Giršovičius, Žydų mokyklos Lietuvoje 1772–1859 metais, *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 5(14), p. 253–284.

² S. A t a m u k a s, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 1998; D. L e v i n, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000, p. 28–39.

³ P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 44.

abejonių, kad žydai buvo viena labiausiai (jeigu ne labiausiai) diskriminuojamų nedominuojančių etninių grupių carinėje Rusijoje. Tačiau kokių tikslų buvo siekiama šia politika? Kaip ji susiformavo ir kito? Kuo ji skyrėsi nuo politikos kitų nedominuojančių etninių grupių atžvilgiu? Aiškių ir argumentuotų atsakymų į šiuos klausimus mūsų istoriografijoje kol kas trūksta. Tuo pat metu Vakaruose minėtos problemos jau seniai yra tapusios tyrimų objektu, neretai tai pačiai problemai skirtas ne vienas istorikų darbas. Taigi šiame straipsnyje bus aptarta pastarojo meto (t. y. iš esmės paskutinių dviejų dešimtmečių) daugiausia Vakarų šalių istoriografija, skirta Rusijos politikai žydų atžvilgiu. Atrodo, kad Sovietų Sąjungoje šios temos tyrinėjimai nebuvo toleruojami, todėl nenuostabu, kad atsiradusią tuštumą užpildė Vakarų šalių tyrinėtojai, kurie rėmėsi ne tik istorine literatūra, publikuotais šaltiniais, bet ir Rusijos archyvais. Šiame straipsnyje jokia būdu nepretenduojama suminėti visų šia tema rašiusių autorių ir konkrečių darbų. Rašant istoriografines apžvalgas visada lieka tikimybė, jog autorius nežinojo vieno ar kito tyrimo ar netgi istoriko. Šiuo atveju, nepaisant minėtų problemų, bandyta aptarti dažniausiai cituojamus istorinius tyrimus.

Šiame straipsnyje išskirtinio dėmesio susilauks šios problemos: 1. Kaip ir kada carinėje Rusijoje formavosi diskriminacinė politika žydų atžvilgiu; 2. Kada ir kodėl pasikeitė valdžios politikos strateginiai tikslai šioje sferoje; 3. Kodėl vadinamojoje Sėslumo riboje (rus. *Čerta osiedlosti jevrejev*) bei Lenkijos Karalystėje Rusijos valdžia vykdė skirtingą politiką šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu; 4. Koks buvo valdžios vaidmuo sukeliant antižydiškus pogromus Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

Šias problemas aptarti svarbu ne tik tyrinėjant žydų bendruomenės raidą XIX amžiuje. Rusijos valdžios politika žydų atžvilgiu neblogai atskleidžia carinių biurokratų mąstymo logiką, „tautinės politikos“ subtilybes ir pan.

Apie diskriminacinės politikos žydų atžvilgiu pradžią

Tuo metu, kai Kotryna II 1762 m. įžengė į sostą, carų imperijoje teisėtai negyveno nė vienas žydas⁴. Iš tiesų atrodė, jog ir Kotryna II tęs ankstesnę, religiniu priešišku paremtą antižydišką politiką. Karūnaciniame manifeste ji pakvietė užsieniečius keltis į Rusiją, tačiau žydai buvo labai aiškiai išbraukti iš kviečiamųjų

⁴ J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews. The Origins of the „Jewish Question“ in Russia, 1772–1825*, DeKalb, Il., 1986, p. 21–32; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus am Beispiel der Judenpolitik Katharinas II*, *Russland zur Zeit Katharinas II. Absolutismus-Aufklärung-Pragmatismus*, hrsg. von E. Hübner, J. Kusber und P. Nitsche, Köln, 1998, S. 315–316.

sąrašo. Tačiau naujausioje istoriografijoje teigiama, kad šis diskriminacinis žingsnis buvo nulemtas ne pačios Kotrynos II pažiūrų, bet greičiau vis dar netvirtų jos kaip valdovės pozicijų. Taigi iš pradžių ji tiesiog nenorėjo prieš save nuteikti Stačiatikių bažnyčią ir dalį valdančiojo elito. Vėlesni jos žingsniai kaip tik patvirtina teiginį Kotryną II buvus pragmatiška, religine prasme tolerantiška Švietimo epochos valdove. Jau 1764 m. ji slapta davė nurodymą leisti žydams gyventi Rygoje. Už tai žydai turėjo skatinti savo bendratikių kėlimąsi į Naująją Rusiją⁵.

Tuo tarpu nedviprasmiškai ankstesnės antižydiškos politikos buvo atsisakyta po pirmojo padalijimo 1772 m., kai iškilmingame manifeste, vadinamajame Plakate, žydams buvo garantuotos turėtos laisvės bei turtas⁶. Ši tendencija apogėjų pasiekė 1786 m., kai Kotryna II savo įsaku paskelbė žydus lygiateisiais valdiniais (tai, žinoma, neturi nieko bendra su modernia lygiateisių piliečių samprata), t. y. buvo uždrausta bet kokia diskriminacija pagal konfesiją ar etninę priklausomybę⁷.

Taigi iš pradžių Rusijos valdžia tęsė Abiejų Tautų Respublikos tradiciją ir traktavo visus žydus kaip atskirą socialinę grupę, tačiau siekdama unifikuoti imperiją ji negalėjo ilgainiui toleruoti ir įprastą luominę Rusijos struktūrą netelpančios grupės. Todėl visi žydai, atsižvelgiant į jų pragyvenimo šaltinį, buvo įrašyti į pirklių arba miestiečių luomą. Kadangi kiekvienas luomas pagal ano meto sampratą turėjo savas funkcijas, tai visi žydai, kaip priklausantys „miestietiškiems“ luomams, privalėjo gyventi mieste. Rusijos imperijos valdžia kone visą XIX a. vis bandydavo iškelti žydus iš kaimo vietovių, ir tai tapo viena skaudžiausių šios etnokonfesinės grupės problemų. Tačiau istoriografijoje pastebima, jog bent jau iš pradžių žydų iškėlimo iš kaimo idėja buvo nulemta ne tiek antižydiškų nuostatų, kiek luominės visuomenės funkcionavimo principų.

Vis dėlto svarbiausia, jog Kotryna II, bandydama žydus įkomponuoti į esamą socialinę imperijos struktūrą, nenumatė čia atsirandančių problemų, kurios vėliau nemažai prisidėjo prie diskriminacinės politikos šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu susiformavimo.

Pirmiausia patys žydai siekė pasinaudoti suteiktomis teisėmis, tačiau neketino integruotis į rusų visuomenę. Prie jų uždarumo išlaikymo prisidėjo ir valdžios nepanaikintas kahalas, kuris faktiškai išlaikė ne tik religines funkcijas. Antra, buvusių

⁵ J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 37; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 320.

⁶ M. H i l d e r m e i e r, *Die jüdische Frage im Zarenreich. Zum Problem der unterbliebenen Emanzipation, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. F., 1984, Bd. 32, H. 3, S. 325–326; J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, S. 60; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 323.

⁷ U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 327.

LDK žemių krikščionys neigiamai vertino lygių teisių žydams suteikimą ir visai priešinosi jų dalyvavimui miestų savivaldoje. Be to, jie bijojo ekonominės konkurencijos. Vietinė valdžia taip pat priešinosi lygiateisiam žydų dalyvavimui miestų savivaldoje. Galų gale žydai neatitiko daugelio Rusijos „miestietišku“ luomų kriterijų: daug jų gyveno kaime, vertėsi smulkia prekyba, degtinės varymu ir jos prekyba, smulkiais amatais, etc⁸.

Tačiau ir 1791 m. įvestas apribojimas, leidęs žydams gyventi tik Baltarusijoje bei Jekaterinoslavo ir Taurijos gubernijose, naujausioje istoriografijoje netraktuojamas kaip diskriminacinės politikos šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu pradžia. Pirmiausia pastebima, kad nė vienas luomas Rusijos imperijoje, išskyrus pirklių, neturėjo judėjimo laisvės. Miestietis galėjo persikelti tik tuo atveju, jeigu sumokėdavo visus mokesčius ir gaudavo tiek ankstesnio, tiek naujojo miesto sutikimą. Tuo tarpu žydai turėjo visišką judėjimo laisvę Sėslumo riboje. Be to, istoriografijoje buvo atkreiptas dėmesys į valdžios motyvus įvedant šį gyvenamosios vietos apribojimą. Buvo pastebėta, jog tokį žingsnį paskatino Maskvos pirklių skundas, kurie esą negalėjo konkuruoti su pigiomis žydų pirklių prekėmis. Taigi šiuo atveju žydai bausti ne todėl, kad jie žydai, bet todėl, kad jie nepageidautini konkurentai. Antra, Rusijos politinis elitas manė, jog Naujojoje Rusijoje trūksta sumanių pirklių ir miestiečių. Šiuo ribojimu tikėtasi paskatinti žydų kėlimąsi į šias teritorijas. Trečia, gali būti, kad Kotryna II Prancūzijos revoliucijos akivaizdoje taip pat baiminosi žydų kontrabanda įvežamos revoliucinės literatūros⁹.

Pastarojo meto istoriografijoje sutariama ne tik dėl to, jog visos šios priemonės dar nelaikytinos diskriminacinėmis žydų atžvilgiu, bet ir dėl ribos, kuri žymi perėjimą prie diskriminacinės politikos. Tokia riba laikomi 1794 m., kai žydams buvo įvesti dvigubo dydžio mokesčiai palyginti su krikščionimis (karaimams tai nebuvo taikoma)¹⁰. Aišku, tokio mokesčio įvedimą iš dalies nulėmė sunki valstybės finansų padėtis, tačiau istoriografijoje nerasime aiškaus atsakymo į klausimą, kodėl būtent žydai šiuo atveju buvo taip diskriminuojami. Gali būti, kad Kotryna II buvo patikėjusi gandais, esą žydai yra sąlygiškai turtingesnė etnokonfesinė grupė. Matyt, nėra atmetina ir kone prieš šimtmetį Julijaus Gesseno pateikta nuoroda, jog įves-

⁸ J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 68–69, 80; J. D. K l i e r, The Concept of ‘Jewish Emancipation’ in a Russian Context, *Civil Rights in Imperial Russia*, ed. by Olga Crisp and Linda Edmondson, Oxford, 1989, p. 126–127; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 328–330.

⁹ M. H i l d e r m e i e r, *Die jüdische Frage...*, S. 329–330; J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 75–76; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 332–334.

¹⁰ M. H i l d e r m e i e r, *Die jüdische Frage...*, S. 331; J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, S. 76–77; U. L i s z k o w s k i, *Aufgeklärter Pragmatismus...*, S. 334–335.

dama ši mokesčių valdžia norėjo paskatinti žydų kėlimąsi į Naująją Rusiją¹¹. Nepaisant valdžios motyvų, paskatintųjų šio mokesčio įvedimą, reikia konstatuoti, jog šiuo atveju vadovautasi nebe priklausymu luomui ar korporacijai, bet konfesinei grupei.

Taigi nepaisant „gerų“ Švietimo epochos valdovės Kotrynos II intencijų integruoti žydus į imperijos socialinę struktūrą, sulyginti jų ir kitų konfesijų valdinių teises, Rusijos „tautinė politika“ šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu pasuko kitu keliu. Tokią situaciją, kaip jau minėta, lėmė tiek tai, kad žydai „objektyviai“ neatitiko egzistavusių luomų profesiniu, turtiniu, gyvenamosios vietos požiūriu, tiek pačių žydų, ypač jų lyderių nenoras integruotis į rusišką visuomenę, taip pat buvusių LDK žemių krikščionių pasipriešinimas.

Kokie buvo valdžios diskriminacinės politikos tikslai ir kaip jie kito?

Taigi XVIII a. pabaigoje, tiksliau sakant, 1794 m., Rusijos valdžia pradėjo vykdyti diskriminacinę politiką žydų bendruomenės atžvilgiu. Tokia politika išliko iki pat imperijos gyvavimo pabaigos. Kokie motyvai skatino valdžią nekeisti šios nuostatos ir kokių tikslų buvo siekta?

Tiek rengiant 1804 bei 1835 m. „Žydų statusus“¹², tiek kitomis progomis pagrindinis valdžios motyvas nesuteikti šiai etnokonfesinei grupei lygių teisių kilo iš įsitikinimo, jog žydai yra kenksmingi savo ekonomine veikla aplinkiniams, t. y. jie „eksploatuoja“ kitas etnines bei konfesines grupes. Ypač reikėjo saugoti nuo žydų ekonomine ir kultūrine prasme silpniausiai išsivysčiusius valstiečius. Būtent toks argumentas neleido valdžiai panaikinti 1804 m. įstatymiškai įtvirtintos Sėslumo ribos, ne kartą vertė ją imtis žydų išskeldinimo iš kaimo vietovių, skatino drausti įvairių rūšių ekonominę veiklą (daugiausia rūpesčių valdininkams ir rusų publicistams kėlė žydų rankose buvusi alkoholio prekyba). XIX a. pabaigoje dar prisidėjo įsitikinimas, kad žydai masiškai dalyvavo revoliuciniame judėjime. Nors tai iš pirmo

¹¹ Ю. Г е с с е н, *История еврейского народа в России*, Ленинград, 1925 (pirmas leid. 1916 m.), т. 1, с. 83–84.

¹² 1804 m. „Žydų statusas“ įstatymiškai patvirtino Sėslumo ribą, žydus skatino imtis žemdirbystės bei mokytis valdiškose mokyklose, jie buvo įpareigoti per trejus metus išsikelti iš kaimų, ten jiems drausta nuomoti dvarus, prekiauti degtine, laikyti karčemas, etc. 1835 m. „Žydų statusas“ iš esmės patvirtino senjojo statuso nuostatas. Nauja buvo tai, kad žydai turėjo eiti karinę prievolę (kuri jiems buvo sunkesnė nei kitiems imperijos valdiniams), bet buvo atsisakyta minties išskeldinti žydus iš kaimo vietovių. Be to, aptariamuoju laikotarpiu buvo priimti dar du svarbūs sprendimai: 1844 m. pradėtos steigti valdiškos mokyklos žydams, kurios laipsniškai turėjo pakeisti tradicines jų mokyklas, ir tais pačiais metais formaliai panaikintas kahalas (tačiau jis liko faktiškai gyvuoti ir vėlesniais metais).

žvilgsnio gali atrodyti paradoksalu, tačiau daugeliui rusų konservatyvios krypties politikų žydų dalyvavimas revoliuciniame judėjime ir stambių žydų finansininkų veikla buvo dalis vieno sąmokslu prieš Rusiją. Kai kurie istorikai netgi kalba apie antisemitizmą kaip „konservatyvią utopiją“, kuri buvo būdinga konservatyviajai rusų visuomenės daliai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Besivystantis kapitalizmas, sietas su žydų siekais bei veikla, kėlė grėsmę Rusijos dvarininkų pozicijoms visuomenėje, todėl antikapitalistinės nuostatos išsirutuliojo į antisemitizmą¹³.

Antra vertus, valdžią neramino žydų „fanatizmas“, iš kurio kildinta ir jų kenksminga ekonominė veikla. „Fanatizmas“ šiuo atveju reiškė žydų prisirišimą prie savo religijos (ypač neigiamai XIX a. Rusijoje vertinta Talmudo įtaka), papročių, kalbos (jidiš paprastai vadinta „žargonu“), savo tautos laikymą išskirtine, uždarumas ir nenoras perimti vyraujančios kultūros bei civilizacijos atributus¹⁴.

Šios dvi pagrindinės priežastys ir paskatino valdžią nesuteikti žydams lygių teisių su kitais imperijos valdiniais. Tačiau tokia situacija valdžios netenkino. Svarstydami žydų „suliejimo“ (slijanie) ar „suartėjimo“ (sblizhenie)¹⁵ su kitais imperijos valdiniais, pirmiausia – rusais, galimybes, cariniai biurokratai nesutarė, kaip šį tikslą reikėtų pasiekti. Visą XIX a. pasigirdavo balsų, siūliusių demokratiškus bei liberalius sprendimus. Tam tikra Rusijos politinio elito dalis manė, kad žydų „suvetimėjimas“, „kenksminga“ jų ekonominė veikla ir kitos blogybės atsirado todėl, kad per šimtmečius valdžia juos diskriminavo, skatino jų atskirumą, etc. Norint ištaisyti šią padėtį, reikia panaikinti diskriminacinius įstatymus, ir žydai pamažu „susilies“ su aplinka. Tačiau jau valdant Aleksandriui I Rusijoje nugalėjo kita „tautinės politikos“ koncepcija: pirmiausia žydai turi bent iš dalies asimiliuotis ir tik po to jiems bus suteiktos tokios pat teisės, kaip ir kitų etninių bei konfesinių grupių

¹³ H.-D. L ö w e, *Antisemitismus und reaktionäre Utopie: Russischer Konservatismus im Kampf gegen d. Wandel von Staat und Gesellschaft, 1890–1917*, Hamburg, 1978.

¹⁴ H. R o g g e r, Russian Ministers and the Jewish Question, *California Slavic Studies*, 1975, vol. VIII, p. 17, 73–75; H.-D. L ö w e, *Antisemitismus und reaktionäre Utopie*, S. 15; J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 130, 134 ir kt.; J. D. K l i e r, The Russian Jewish Intelligentsia and the Concept of *Sliianie*, *Ethnic Studies*, 1993, vol. 10, p. 181; J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish Question, 1855–1881*, Cambridge, 1995, p. 2–3, 7; S. A t a m u k a s, min. veik., p. 37.

¹⁵ Būtent šie terminai vartoti oficialiajame rusiškame diskurse, kai buvo kalbama apie žydų situacijos reformavimą XIX a. Rusijoje (beje, istorikai akcentuoja, kad anuomet šie terminai buvo suvokiami kitaip nei šiandien): В. Р. Н а х м а н о в и ч, Еврейский вопрос во внутренней политике Александра II, *Россия и реформы: 1861–1881*, сост. и ред. П. А. Колеров и А. Ю. Палунов, Москва, 1991, с. 36; J. D. K l i e r, The Russian Jewish Intelligentsia..., p. 179–196; J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish Question*, p. 72–76.

nariams, priklausantiems tam ar kitam luomui. Pagrindinis vaidmuo „perauklėjant“ žydus buvo priskiriamas valstybei¹⁶.

Visos žydų bendruomenės „emancipacijos“ modelis, galima sakyti, buvo pade-monstruotas Nikolajaus I valdymo metais, kai žydai buvo suskirstyti į „naudingus“ (pirkliai, amatininkai, žemdirbiai, sėslieji miestiečiai, turintys tam tikrą nekilnojama-
majį turtą, kuris duoda pajamų) bei „nenaudingus“ (miestiečiai, kurie neturėjo atin-
kamo nekilnojamojo turto). Pirmoji kategorija turėjo kai kurių „privilegijų“.

Kaip buvo suvokiamas tas „susilieji“ ar „suartėjimo“ procesas, kurį, varto-
dami šiandieninę mokslo kalbą, galėtume pavadinti daline asimiliacija? Valdžios
pareigūnų pasisakymai bei priimti įstatymai, o pirmiausia 1804 bei 1835 m. „Žydų
statutai“, leistų teigti, jog šis procesas sietas su tokiais pokyčiais: žydai turi išmolti
rusų kalbą (amžiaus pradžioje kaip alternatyva toleruotos ir vokiečių bei lenkų
kalbos), mokytis ne tik religinių, bet ir pasaulietinių dalykų. Geriausia būtų, jei jie
tai darytų valdiškose mokyklose. Taip pat šios etnokonfesinės grupės nariai privalo
imtis „naudingų“ visuomenei pragyvenimo šaltinių, t. y. visų pirma užsiimti žem-
dirbyste bei pramonine gamyba ir atsisakyti „parazitiško“ gyvenimo būdo, galų gale
jie turi atsisakyti vietinės savivaldos.

Kaip matyti iš valdžios „pageidavimų sąrašo“, „sbliženie“ bei „slijanie“ nereiš-
kė visiškos kultūrinės asimiliacijos. Istorinėje literatūroje taip pat konstatuota, jog
„rusifikacija“¹⁷ po 1863–1864 m. sukilimo iš esmės nebuvo nukreipta prieš žy-
dus¹⁸. Be jokios abejonės, pagrindinė žydų kolektyvinio identiteto dalis buvo reli-
gija. Ji buvo svarbi tiek pačiai bendruomenei, nes efektyviai stiprino vidinį solida-
rumą, tiek aplinkiniams, taigi ir valdžiai, formaliai nustatant konkrečių asmenų
tautinę priklausomybę. Absoliučia dauguma atvejų Rusijos imperijos žydai, perėju-
siam iš judaizmo į krikščioniškąją religiją, nebebuvo taikomi diskriminaciniai įsta-
tymai. XX a. pradžioje būta kelių atvejų, kai ir pasikrikštiję žydai buvo diskrimi-
nuojami. Šie atvejai leido kai kuriems istorikams kalbėti apie rasistinės ideologijos
elementus carizmo gyvavimo pabaigoje¹⁹, tačiau pastaruoju metu linkstama prie
nuomonės, kad Rusijos politiniam elitui nebuvo būdingos Vokietijoje tuo metu jau
populiarėjančios rasinės teorijos. Nepasitikėjimas žydais konvertitais kilo, anot kai

¹⁶ M. H i l d e r m e i e r, Die jüdische Frage..., S. 334, 336; В. Р. Н а х м а н о в и ч, min.
veik., p. 38.

¹⁷ Po šiuo terminu „slypėjo“ gana skirtingos integracinės ir asimiliacinės politikos strategijos.

¹⁸ J. D. K l i e r, The Polish Revolt of 1863 and the Birth of Russification: Bad for the Jews?,
Polin, 1986, vol. 1, p. 96–110.

¹⁹ H. R o g g e r, The Jewish Policy of Late Tsarism: A Reappraisal, H. R o g g e r, *Jewish
Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia*, Berkeley and Los Angeles, 1986, p. 36–37.

kurių istorikų, iš įsitikinimo, jog vien tik konfesijos pakeitimas dar nėra tapatintinas su tautiškumo pakeitimu. Be to, manyta, kad žydai pereina į stačiatikybę tik vedami pragmatinių sumetimų, t. y. norėdami išvengti diskriminacijos. Kadangi dalis Rusijos politinio elito, ypač dešinieji politikai, baiminosi politinės bei ekonominės žydų galios sustiprėjimo imperijoje, tai nenuostabu, kad jie mėgino taikyti diskriminacinius įstatymus taip pat žydams konvertitams²⁰.

Taigi valdžios siekį asimiliuoti žydus galėtų iliustruoti pastangos, kuriomis siekta žydus skatinti ar versti atsakyti judaizmo. Iš tiesų valdžia skatino pavienius žydus konvertitus (ne tik netaikydama jiems diskriminacinių įstatymų, bet ir, pvz., suteikdama įvairią paramą²¹), tačiau, atrodo, kad nebuvo nė vieno bandymo paskatinti žydų mases pereiti į stačiatikybę (išimtis yra tik kantonistų sistema, kai žydų berniukai imti į karines mokyklas ir prievarta krikštyti, ypač 1843–1856 m.)²². Rusų biurokratai nelabai tikėjo tokio sumanymo sėkme, kita vertus, kaip jau minėta, nepasitikėta žydais konvertitais²³.

Tiek valdant Aleksandrui I, tiek Nikolajui II bei Aleksandrui II, Rusijos politikos tikslai ir priemonės žydų atžvilgiu liko tie patys: valdžia turi rūpintis daline šios etnokonfesinės grupės asimiliacija ir tik po to galima naikinti diskriminacinius įstatymus. Tiesa, Aleksandro II valdymo metu buvo suteiktos kai kurios „privilegijos“²⁴, tačiau tai nekeitė esminių „tautinės politikos“ tikslų. Johnas Klieris taikliai pastebėjo, jog „Aleksandras II taikė iš esmės tuos pačius metodus kaip ir Nikolajus I, kuris suskirstė žydus į „naudingus“ ir „nenaudingus“. Skirtumas buvo tik tas, kad Nikolajus I buvo linkęs bausti pastaruosius, o Aleksandras II stengėsi skatinti pirmuosius²⁵.

XIX a. devintajame dešimtmetyje Rusijos politikos žydų atžvilgiu strateginis tikslas pakito: nuo tada praktiškai nebesiekiami dalinės žydų asimiliacijos bei in-

²⁰ H. R o g g e r, *Russian Ministers*, p. 16; E. W e i n e r m a n, *Racism, Racial Prejudice and Jews in Late Imperial Russia*, *Ethnic and Racial Studies*, No. 3, July 1994, vol. 17, p. 442–495.

²¹ C. Д у б н о в, *Новейшая история еврейского народа*, т. 2: 1815–1881 г., Берлин, 1923, c. 140.

²² J. D. K l i e r, *State Policies and the Conversion of Jews in Imperial Russia*, *Of Religion and Empire. Missions, Conversation, and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. by R. P. Geraci and M. Khodarkovsky, Cornell University Press, 2001, p. 92–112.

²³ I. M. A r o n s o n, *The Attitudes of Russian Officials in the 1880s Toward Jewish Assimilation and Emigration*, *Slavic Review*, 1975, vol. 34, No. 1, p. 17–18; H.-D. L ö w e, *Antisemitismus und reaktionäre Utopie*, S. 14.

²⁴ Buvo panaikinta diskriminacija atliekant karinę prievolę, panaikintas karių kantonistų institutas, kai kurioms žydų kategorijoms leista gyventi visoje imperijoje, 1864 m. įvedant zemstvas ir 1874 m. vykdant karinę reformą nebuvo numatyta jokių diskriminacinių nuostatų žydų atžvilgiu, etc.

²⁵ J. D. K l i e r, *The Polish Revolt...*, p. 98.

tegracijos, bet stengiamasi juos izoliuoti, t. y. įsitvirtina segregacinė politika²⁶. Nors Dmitrijus Eljaševičius, tyrinėjęs žydiškos literatūros cenzūrą XIX a., jau šeštajame dešimtmetyje pastebi ankstesnės politikos krizę²⁷.

Ši pokytį nulėmė keletas aplinkybių. Ir šiuo atveju istoriografijoje galima rasti keletą interpretacijų. Minėtas D. Eljaševičius pastebėjo, kad valdžios skatinta žydų integracija nedavė carizmo lauktų rezultatų: iš tradicinio pasaulio išėję žydai tapdavo opozicionieriais. Antra vertus, pastebimas antižydiškų nuostatų populiarėjimas politiniame imperijos elite²⁸. Minėtasis britų istorikas J. Klieris pastebėjo, kad septintajame dešimtmetyje Rusijoje formavosi konservatyvi judofobija. Jos atsiradimas siejamas su „Rytų klausimu“, „nihilizmo“ sklaida, žydų gausa rusiškose mokymo įstaigose, antisemitizmo formavimusi Vidurio Europoje²⁹. Trumpai reikėtų detalizuoti šias priežastis.

Nors Rusiją lydėjo sėkmė kare su Turkija 1877–1878 m., tačiau vėliau Berlyno kongrese jos laimėjimai buvo minimalizuoti. Tokioje situacijoje reikėjo atpirkimo ožių, ir jais tapo žydai (kalti buvo tiek Rusijos imperijos žydai, tiek jų bendratikiai užsienyje). Juo labiau kad pagrindinis Rusijos oponentas Berlyno kongrese buvo žydų kilmės anglų diplomatas Benjaminas Disraelis.

Aštuntajame dešimtmetyje rusų spaudoje žydai vis dažniau buvo asocijuojami su socialistiniu judėjimu. Šiuo atveju rusų publicistams visai nebuvo svarbu, kad šie revoliucionieriai paprastai būdavo nutraukę bet kokius glaudesnius ryšius su savo tautiečiais.

Tuo pat metu pastebima, kad žydų neproporcingai daug valdiškose mokyklose. Iš tiesų žydų veržimasis į valdiškas mokyklas kėlė grėsmę bajorijai, kurios ekonominės pozicijos silpnėjo ir vietoj to galėjo išlaikyti dominuojančią poziciją visuomenėje įgydama išsilavinimą.

Galų gale J. Klieris nurodo, jog Vidurio Europoje, pirmiausia Vokietijoje, besiformuojantis modernus antisemitizmas darė poveikį ir rusų konservatyvios pakraipos publicistams bei valdininkams.

Vis dėlto svarbiausi įvykiai, pakeitę Rusijos „tautinės politikos“ tikslus žydų atžvilgiu buvo sėkmingas pasikėsinimas į „carą išlaisvintoją“ Aleksandrą II, taip

²⁶ M. H i l d e r m e i e r, Die jüdische Frage..., S. 346; Ch. G a s s e n s c h m i d t, *Jewish Liberal Politics in Tsarist Russia, 1900–1914, The Modernization of Russian Jewry*, Houndmills etc., 1995, p. 3; G. H o s k i n g, *Rußland. Nation und Imperium, 1552–1917*, Berlin, 2000, S. 423.

²⁷ Д. А. Э л ь я ш е в и ч, *Правительственная политика и еврейская печать в России 1797–1917. Очерки истории цензуры*, Санкт-Петербург, 1999, с. 39, 529 ir kt.

²⁸ Ten pat, p. 339.

²⁹ J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish Question*, p. 389–416.

pat po to vykę pogromai prieš žydus. Aleksandro II mirtis reiškė liberalių reformų pabaigą, o pogromų priežastį valdžia „rado“ pačių žydų situacijoje, t. y. jų „nenormaliuose“ santykiuose su aplinkiniais³⁰.

Visa ši įvykių ir aplinkybių grandinė „įtikino“ valdžią žydų asimiliacijos bei integracijos neperspektyvumu ir paskatino imtis segregacinės politikos. Bene akivaizdžiausiu naujos politikos liudijimu tapo numerus clausus įvedimas vidurinėse bei aukštosiose mokyklose. Žydų skaičiaus ribojimas rusiškose mokymo įstaigose geriau nei bet kuri kita diskriminacinė priemonė rodo, jog valdžia nebesiekia jų dalinės asimiliacijos bei integracijos (čia galima priminti, kad jau pirmajame 1804 m. „Žydų statute“ žydai buvo skatinami mokytis valdiškose rusiškose mokyklose). Šis „tautinės politikos“ žydų atžvilgiu credo išliko iki pat imperijos gyvavimo pabaigos³¹. Labai gera šio pokyčio iliustracija yra cenzūros elgsenos pasikeitimas. Nuo devintojo dešimtmečio žydiškos literatūros cenzoriai „palieka ramybėje“ religinę literatūrą (kuri iki to laiko buvo didžiausias jų rūpestis) ir sutelkia dėmesį į pasaulietinės žydų literatūros suvaržymus³².

Tiesa, kaip ir anksčiau, būta politikų, kurie siūlė vykdyti liberalias reformas. Ypač minėtini finansų ministrai, pirmiausia Sergejus Vittė. Jie, vadovaudamiesi pragmatiniais sumetimais (ministrai manė, kad žydų ekonominė veikla yra naudinga, be to, žydų diskriminacija buvo nemaža kliūtis gaunant kreditus Vakaruose) siūlė panaikinti bent dalį (arba visus) diskriminacinių įstatymų³³.

Kodėl vadinamojoje Sėslumo riboje ir Lenkijos Karalystėje Rusijos valdžia vykdė skirtingą politiką šios etnokonfesinės grupės atžvilgiu?

Iki šiol aptarėme Rusijos valdžios politiką žydų atžvilgiu Sėslumo riboje, tačiau ši etnokonfesinė grupė taip pat sudarė nemažą dalį Lenkijos Karalystės gyventojų (atskirose gubernijose – nuo 10 iki 19% visų gyventojų³⁴).

³⁰ H. R o g g e r, *Russian Ministers*, p. 18, 22 ir kt.

³¹ Tiesa, šių teiginių negalima suabsoliutinti. Antai susitikime su sionistų lyderiu Teodoru Herzliu Rusijos vidaus reikalų ministras Viačeslavas Plevė teigė, jog Rusijos valdžios tikslas yra homogeniška visuomenė, taigi ir žydų atveju tikslas yra asimiliacija: H. R o g g e r, *Russian Ministers...*, p. 26.

³² Д. А. Э л ь я ш е в и ч, *Правительственная политика*, c. 345–346, 377–382, 393–394, 530.

³³ H. R o g g e r, *Russian Ministers*, p. 21, 30–36, 43, 46–51, 61; H.-D. L ö w e, *Antisemitismus und reaktionäre Utopie*, S. 31, 40–48; M. H i l d e r m e i e r, *Die jüdische Frage...*, S. 349–350.

³⁴ T. R. W e e k s, *Zwischen zwei Feinden: Polish-jüdische Beziehungen und die russischen Behörden zwischen 1863 und 1914*, Leipzig, 1998, S. 6.

Iki Aleksandro II valdymo pradžios 1855 m. teisinė kongresinės Lenkijos žydų padėtis netgi buvo blogesnė nei jų bendratikių Sėslumo riboje. Atrodo, kad tokią situaciją daugiausia lėmė konservatyviųjų lenkų visuomenės sluoksnių pozicija. Štai iš karto po Vienos kongreso čia susidūrė dvi politinės strategijos žydų atžvilgiu. Caro vietininkas Nikolajus Novosilcevas siūlė naikinti dalį diskriminacinių apribojimų, taikomų žydams, ir taip siekti jų integracijos. Tuo tarpu Lenkijos Karalystės taryba ne tik nepritarė N. Novosilcevo pasiūlymams, bet inicijavo kai kuriuos diskriminacinius teisės aktus (ji, pvz., panašiai kaip Sėslumo riboje, siūlė iškelti tam tikras kategorijas žydų iš kaimo vietovių ar iš Varšuvos). Pastaruosius įgyvendinti jau trukdė N. Novosilcevas³⁵. Istorikai nėra vieningos nuomonės dėl Novosilcevo motyvų. Galėjo tokią jo poziciją nulemti tiek žydų duoti kyšiai, tiek jo patirtis rengiant žydų reformą Sėslumo riboje, tiek siekimas supriešinti žydus su lenkais, t. y. „divide et impera“ politikos principai³⁶.

Kad pastarasis motyvas nebuvo svetimas Rusijos „tautinei politikai“, taip pat priimant sprendimus, lietusius žydus, iliustruoja situacija, buvusi prieš 1863–1864 m. sukilimą. Kaip žinoma, 1862 m. gegužės mėn. įsaku buvo panaikinti visi svarbiausi diskriminaciniai apribojimai žydams Lenkijos Karalystėje (svarbiausia, kad buvo panaikinti draudimai įsigyti žemę kaimo vietovėse, gyventi tam tikruose miestuose, prekybos bei amatų suvaržymai, diskriminacija teismuose). Tačiau nors kai kurie suvaržymai buvo panaikinti Sėslumo riboje, šios Lenkijos Karalystės žydams suteiktos „privilegijos“ nebuvo taikomos kitiems imperijos žydams. Taigi istoriografijoje teisėtai keliamas klausimas, kodėl Rusijos valdžia kongresinės Lenkijos žydams suteikė daugiau teisių nei jų bendratikiams Sėslumo riboje?

Istorikai, ieškodami atsakymo į šį klausimą, pastebėjo, kad Lenkijos Karalystės žydai pirmiausia kultūrinė ir ekonomine prasme buvo labiau integruvęsi į aplinką nei jų bendratikiai visoje kitoje Rusijos imperijos dalyje³⁷. Tačiau šiuo atveju ne mažiau svarbi ir konkreti situacija, kurioje buvo priimti minėtieji nutarimai.

Rusijos valdžios statytinis, lenkų didikas Aleksandras Wielopolskis, inicijuodamas minėtas reformas Lenkijos Karalystėje, be jokios abejonės, siekė atitraukti žydus nuo revoliucinio judėjimo. Tas faktas, kad jį šiuo atveju, nepaisant nemažos

³⁵ J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 177–178; M. H i l d e r m e i e r, Die rechtliche Lage der jüdischen Bevölkerung im Zarenreich und in Polen: Einige vergleichende Aspekte, *Juden in Ostmitteleuropa von der Emanzipation bis zum Ersten Weltkrieg*, hrsg. von G. Rhode, Marburg/Lahn, 1989, S. 189.

³⁶ J. D. K l i e r, *Russia Gathers her Jews*, p. 178.

³⁷ A. E i s e n b a c h, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa, 1988, s. 224–293; M. H i l d e r m e i e r, Die rechtliche Lage..., S. 192–193.

konservatyviosios lenkų visuomenės dalies opozicijos, parėmė centrinė valdžia (kuriai turėjo labai išgąsdinti žydų dalyvavimas patriotinėse demonstracijose 1861 m.), liudija ir Peterburgą siekus identiškų ar bent jau panašių tikslų. Juo labiau kad tokią versiją patvirtina ir kai kurių Rusijos politinio elito narių pasisakymai³⁸. Tačiau tokios Rusijos valdžios pozicijos nereikėtų suabsoliutinti. Istoriografijoje taip pat buvo pastebėta, jog kai kurie rusų biurokratai nesutiko, kad būtų suteiktos lygios teisės žydams, nes tokiu būdu, anot jų, žydai integruosis į lenkų visuomenę, taps „Mozės tikėjimo lenkais“. O tai Rusijos valdžiai visai nenaudinga³⁹.

Dar lieka klausimas, kodėl valdžia ir vėlesniais metais paliko galioti šias Lenkijos Karalystės žydų „privilegijas“ ir nesuteikė jų Sėslumo ribos žydams? Nuoroda į biurokratinę rutiną nėra pakankama. Kai kurių tyrinėtojų (Michael Ochs) nuomone, šiuo atveju ir toliau vadovautasi „divide et impera“ principais⁴⁰. Iš tiesų yra įrodymų, jog valdžia labai nepalankiai vertino galimą lenkų ir žydų suartėjimą. Štai septintojo dešimtmečio pabaigoje iš Varšuvos buvo pranešta, jog sinagogose lenkiškai sakomi pamokslai. Iš pradžių valdžios tai neišgąsdino, tačiau vėliau lenkiški pamokslai sinagogose buvo griežtai uždrausti⁴¹. Kita vertus, JAV tyrinėtojo Theodore'o Weekso tyrimas aiškiai rodo, kad valdžia baiminosi lenkų ir žydų ekscesų ir visai mėgino sutrukdyti pogromams XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje⁴². Tačiau ir Weeksas pripažįsta, jog valdžia, Lenkijos Karalystėje lenkams taikydama diskriminacinius apribojimus, o žydams suteikdama „privilegijas“ (palyginti su bendratikišiais Sėslumo riboje), sukūrė atmosferą, kuri aštrino lenkų ir žydų santykius⁴³.

Kodėl valdžia nebandė taikyti tų pačių principų Sėslumo riboje? Matyt, čia svarbų vaidmenį suvaidino motyvas, kuris buvo bene svarbiausias kiekvieną kartą, kai tik valdžia imdavosi reformuoti žydų padėtį imperijoje – kaip apsaugoti „vietinius“ valstiečius nuo „neigiamos“ žydų ekonominės veiklos. Taigi diskriminaciniai įstatymai, taikyti žydams Sėslumo zonoje, turėjo apsaugoti vietinius rusų (mes pasakytume baltarusių) ir lietuvių valstiečius nuo žydų „išnaudojimo“. Kaip žinoma, kongresinėje Lenkijoje tokių valdžios akimis žiūrint, „patikimų“ ir „saugotinių“ etninių grupių praktiškai nebuvo (neskaitant nedidelio procento unitų, lietuvių ir labai negausių etninių rusų).

³⁸ A. E i s e n b a c h, min. veik., p. 479; J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish Question*, p. 145–148; M. H i l d e r m e i e r, *Die rechtliche Lage...*, S. 192–193.

³⁹ J. D. K l i e r, *Imperial Russia's Jewish Question*, p. 148.

⁴⁰ Ten pat, p. 149.

⁴¹ T. R. W e e k s, min. veik., p. 10.

⁴² Ten pat, p. 13, 18 ir kt.

⁴³ Ten pat, p. 20.

Dėl valdžios vaidmens sukeltant antižydiškus pogromus Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje

Pogromai Rusijos imperijoje, ypač 1881–1884 m. bei 1903–1906 m., paliko gilų pėdsaką tiek Rusijos žydų istorijoje, tiek valdžios politikoje šios etnokonfesi-
nės grupės atžvilgiu.

Pastaruoju metu istoriografijoje jau atsisakyta teiginio, esą šiuos pogromus inici-
javusi aukščiausioji valdžia sostinėse. Dokumentai liudija, kad valdžią pogromai už-
klupo netikėtai, be to, jai labiausiai rūpėjo tvarka ir ramybė imperijoje, o pogromų
atveju sunku buvo prognozuoti tolesnę įvykių raidą. Galų gale pogromai menkino
Rusijos autoritetą užsienyje, sunkino kreditų paiešką⁴⁴. Jeigu ne valdžia, tai kas?

Istorinėje literatūroje akcentuojama, jog aptariamieji pogromai buvo miesto
reiškinys, t. y. mieste glūdėjo jų priežastys, čia jie prasidėdavo ir tik vėliau išplis-
davo į kaimo vietoves. Pietinėje Rusijos imperijos dalyje sparčiai augo pramonė,
tačiau, pavyzdžiui, 1881 m. čia didesniuose miestuose susikauptė nemažas skaičius
bedarbių, atvykusių iš kitų imperijos rajonų, kurie, be kita ko, dėl darbo vietų dar
konkuravo su aplinkinių vietovių valstiečiais. Ukrainos valstiečiams tradiciškai bu-
vo būdingas priešiškus žydams. 1881 m. situaciją dar paaštrino pasikėsinimas į
naują carą ir pasklidę gandai, esą naujasis caras išleides įsaka, kuriuo leidžiama
„bausti“ žydus už dalyvavimą pasikėsinime. Religinio antijudaizmo svarbą šiuo
atveju iliustruoja ta aplinkybė, jog pogromai paprastai prasidėdavo per Velykas⁴⁵.

Vis dėlto reikia atsakyti į klausimą, kodėl kai kurie amžininkai, o vėliau ir
istorikai siejo šiuos pogromus su valdžios politika. Diskriminacinė valdžios politika
žydų atžvilgiu per visą XIX a., be jokios abejonės, skatino judofobines nuotaikas
visuomenėje. Juo labiau kad dažnai valdžia toleruodavo antisemitizmą spaudoje ir
kituose leidiniuose⁴⁶. Antra, valdžios elgsena pogromų metu, kai ji nesugebėdavo
sustabdyti viešo smurto, turto naikinimo bei žmonių žudymo, taip pat sukeldavo
įtarimą ją prisidėjus prie pogromų⁴⁷. Juo labiau kad tam tikrais atvejais ryžtinga

⁴⁴ H. R o g g e r, *Russian Ministers...*, p. 72; H. R o g g e r, *The Jewish Policy...*, p. 30; I. M. A r o n s o n, *The Anti-Jewish Pogroms in Russia in 1881*, *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, ed. by J. D. Klier, S. Lambroza, Cambridge, 1992, p. 54.

⁴⁵ I. M. A r o n s o n, *Troubled Waters. The Origin of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia*, University of Pittsburg Press, 1990; J. D. K l i e r, *The Pogrom Paradigm in Russian History*, *Pogroms: Anti-Jewish Violence...*, p. 33; I. M. A r o n s o n, *The Anti-Jewish Pogroms...*, p. 44–61; H. R o g g e r, *Conclusion and Overview*, *Pogroms: Anti-Jewish Violence...*, p. 314–372.

⁴⁶ H. R o g g e r, *The Jewish Policy...*, p. 33; S. L a m b r o z a, *The Pogroms of 1903–1906*, *Pogroms: Anti-Jewish Violence...*, p. 241.

⁴⁷ S. L a m b r o z a, *The Pogroms of 1903–1906...*, p. 201–202.

vietinių valdžios pareigūnų pozicija sustabdydavo bręstančius pogromus. Tiesa, istorinėje literatūroje taip pat pastebima, jog neretai policijos ar kariuomenės pajėgos būdavo per menkos, jie nebuvo parengti tokioms situacijoms⁴⁸. Trečia, tokius įtarimus skatino gana švelnios bausmės pogromų dalyviams (pogromščikams)⁴⁹. Ketvirta, yra faktų, liudijančių, jog kai kurie valdininkai prisidėjo prie pogromų 1905 m. spalio–lapkričio mėnesiais⁵⁰.

Tokia valdžios pozicija XIX a. devintajame dešimtmetyje, leidusi amžininkams tapatinti ją su „pogromščikais“, taip pat nauji diskriminaciniai įstatymai stipriai pakoregavo žydų visuomenės etnokultūrinės ir politinės orientacijas. Nuo penktojo dešimtmečio besiformuojanti rusiškos orientacijos žydų inteligentija buvo priversta permaštyti savo perspektyvas rusiškoje visuomenėje. Būtent šie įvykiai suteikė svarų impulsą sionizmui atsirasti⁵¹.

Baigiamosios pastabos

Taigi galima konstatuoti, jog pastaruju metu istoriografijoje jau atsisakyta požiūrio į Rusijos politiką žydų atžvilgiu kaip į iš anksto rusų politinio elito pažiūrų nulemtą, nuoseklų šios etnokonfesinės grupės diskriminavimą. Buvo konstatuota, jog ne vienas Rusijos valdovas (pirmiausia paminėtina Kotryna II) bei daugelis Rusijos valdančiojo elito narių buvo gana pozityviai nusiteikę žydų atžvilgiu. Diskriminacinės politikos išitvirtinimą nulėmė ne tik stiprios judofobinių pažiūrų Rusijos politinio elito narių pozicijos (svarbu ir tai, jog ši judofobija buvo nulemta ne tik iš anksčiau paveldėto religinio antijudaizmo, bet ir ekonominių bei politinių išskaičiavimų), bet ir kiti veiksniai: pačios žydų bendruomenės uždaramas, visuomenėje gajos antižydiškos nuotaikos. Netgi tie rusų valdininkai, kurie buvo pozityviai nusiteikę žydų atžvilgiu, nesugebėjo pateikti realių šios etnokonfesinės grupės integravimo ar asimiliavimo projektų, nes vadovavosi daugiau abstrahuotu nei realiu žydų įvaizdžiu⁵².

⁴⁸ J. D. K l i e r, *The Pogrom Paradigm...*, p. 33; I. M. A r o n s o n, *The Anti-Jewish Pogroms...*, p. 52; S. L a m b r o z a, *The Pogroms of 1903–1906...*, p. 209; H. R o g g e r, *Conclusion and Overview...*, p. 330–331.

⁴⁹ I. M. A r o n s o n, *The Anti-Jewish Pogroms...*, p. 56.

⁵⁰ S. L a m b r o z a, *The Pogroms of 1903–1906...*, p. 235–236; H. R o g g e r, *Conclusion and Overview...*, p. 345.

⁵¹ A. K a p p e l e r, *Russland als Vielvölkereich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*, München, 1992, S. 223; J. D. K l i e r, *Russian Jewry on the Eve of the Pogroms, Pogroms: Anti-Jewish Violence...*, p. 3; A. J. E d e l h e i t, *History of Zionism. A Handbook and Dictionary*, Colorado, 2000, p. 20.

⁵² J. D. K l i e r, *The Concept of 'Jewish Emancipation'...*, p. 143–144.

RUSSIAN POLICY WITH RESPECT TO THE JEWS IN THE 19TH CENTURY: HISTORIOGRAPHIC ASPECT

Summary

DARIUS STALIŪNAS

The article deals with historiography of the recent times devoted to the Russian policy with respect to the Jews (studies of John D. Klier, Theodore R. Weeks, Hans Rogger, Manfred Hildermeier, Dmitry Elyashevitch, Michael I. Aronson, Artur Eisenbach, Uwe Liszkowski and others). Main attention has been focused on how the following issues are treated in historiography: 1. In what way and when discriminatory policy with respect to the Jews formed in Tsarist Russia; 2. When and why strategic objectives of the authorities changed in this sphere. 3. Why within the so-called Jewish Pale and the Kingdom of Poland the Russian authorities pursued different policy with respect to that ethnographic group; 4. What role the authorities played in instigating anti-Jewish pogroms in the Russian Empire at the end of the 19th - the beginning of the 20th centuries.

The article states that recent historiography has already refused to recognise the attitude to the Russian policy with respect to the Jews as consistent discrimination of that ethno-confessional group, which was determined in advance by the anti-Jewish views of the Russian political elite. It is merely the comparison of the Russian policy with respect to the Jews within the Jewish Pale, on the one hand, and in the Kingdom of Poland, on the other hand, that makes such a one-sided treatment. In 1862 the authorities, following the principle of “divide et impera” granted the Jews important “privileges” in the ethnic Polish lands.

It has also been stated that it was not only a single Russian ruler (first and foremost, Catherine the Great was mentioned) but also many members of the Russian ruling elite who were rather positively disposed towards the Jews. Different factors exerted an impact on the Russian policy of that kind: both strong positions of the members of the Russian political elite who adopted Judophobic attitudes (the important thing is that Judophobia was determined not only by the earlier inherited religious anti-Judaism but also by economic and political calculations) and other factors such as the closed nature of the Jewish community itself and anti-Jewish disposition that prevailed in the society. Even those Russian functionaries who were positively disposed towards the Jews failed to present real projects for the integration or assimilation of that ethno-confessional group because they followed an abstract rather than real image of the Jews.

The opinion also prevails in historiography that the essential turning point in the strategy of the Russian policy with respect to that ethno-confessional group occurred in the eighth decade of the 19th century when a move from a gradual partial assimilation to segregation was made (to define that process the terms “slijanje” ‘merging’ and “sbliženije” ‘rapprochement’ are used).

On the other hand, in historic literature it is stated that the authority of the Russian Empire was not the initiator of anti-Jewish pogroms. Documents testify that pogroms took the authority by surprise, besides, it was concerned with the order and peace within the Empire, and in case of pogroms it was difficult to forecast a further development of the events. Finally, pogroms damaged Russia's prestige abroad, which made the search for credits much more difficult.

Gauta 2001 m. rugsėjo mėn.

Darius S t a l i ū n a s. (g. 1970). Humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Tyrinėjimų kryptis – Rusijos tautinė politika XIX a.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-2001.

el. paštas: staliun@takas.lt